ПЕРЕДМОВА

DOI: 10.19195/0860-116X.37.3

Українське кіно сьогодні не належить до тих, що приковують увагу зарубіжних критиків. Власне, Україна та українці рідко з'являються і в зарубіжних фільмах. Нещодавно Центр кінематографічних студій Національного університету «Києво-Могилянська академія» провів наукову конференцію «Україна як суб'єкт в зарубіжному кіно». Виявилось, що, наприклад, в американських фільмах українці, як правило – це люди кримінального світу або повії, і лише в «Перевізнику 3» дано можливість дівчині висловити українську ідентичність, сказати, що ми відрізняємося від росіян. Польський критик Лукаш Ясіна у статті «Не лише “У темряві”, або Польське кіно і українці», надрукованій у виданні «Україна модерна» (2013, № 20), згадавши персонажа фільму Агнешки Голанд – українця Антона Бортника, який прислужує нацистам, зазначає: «Стрічка Голанд і пробудження у Польщі негативних історичних почуттів до українців свідчать, що польсько-український історичний діалог, як і раніше, перебуває на початковій стадії». І робить висновок: «...образ українця в польському кіні є вкрай незадовільний». В інших статтях критик відстежує і українські фільми, що торкаються спільної для українців і поляків історії. І якщо фільм Голанд він не оцінює, а лише констатує факт відображення в ньому «негативних історичних почуттів», то українські фільми «Залізна сотня» Олеса Янчука та «Богдан Зиновій Хмельницький» Миколи Мащенка звинувачує у суб'єктивізмі та антипольських настроях, тобто політизує відображені у них історичні події. То, виходить, українцям у просторі зарубіжного кіно ведеться погано?

За останні два роки відбулися знакові для України події: Революція гідності, анексія Криму і розв'язана росіянами війна на Донбасі. Як зазначає Станіслав Лігузінський, у Польщі почали згадувати вислів Єжи Гедройця «Без незалежної України немає незалежної Польщі». Мудрістю цих слів сповнена ідея кінознавця, редактора збірника «Studia Filmoznawcze» Славоміра Бобов-

ського присвятити черговий випуск щорічника польському й українському діалогу, а саме: української теми в польській літературі та кіно, і польської – в кіно українському. Польща й Україна у взаємному мистецькому баченні – ідея цінна для взаємопізнання і взаєморозуміння, зрештою, для зближення двох сусідніх народів. Як дослідник українського кіно і керівник Центру кінематографічних студій «НаУКМА» я з радістю погодилась взяти участь у цьому проєкті: в міру своїх сил сприяла його реалізації як автор і як перекладач.

Скажу відразу, якщо про польські документальні фільми останніх 25 років доводилося чути і читати в польській періодиці, а такі, як «Вогнем і мечем», «Україна. Народження нації» Єжи Гофмана, «У темряві» Агнешки Голанд і документальний «Важке братерство» Єжи Любача, й бачити, то фільми часів ПНР про збройний конфлікт у Бескидах стали справжнім відкриттям, адже їх не показували в Україні й навіть ніколи не згадували про їхнє існування.

Дослідження польських авторів – «Українська тематика у повоєнному польському ігровому кіно до 1989 року» Славоміра Бобовського, «Гелена викрадена, або Польсько-українські зв'язки у “Вогнем і мечем” Єжи Гофмана» Станіслава Лігузінського і «Близькі незнайомці. Образ України в польському кіно після 1989 року» Пйотра Черкавського – є прикладами уважного прочитання кінотекстів. Уважного, але, на щастя, не політизованого. Треба відзначити, що в першій з названих тішить ретельно розкритий контекст історичних подій, показаних у трилогії про битви з УПА. Автор визначає чітко пропагандистське завдання Єви і Чеслава Петельських, постановників фільму «Сержант Калень», але, заглиблюючись у психологічні характеристики ворогів, – а вояки УПА були ворогами обох польських армій: і Людової, і Крайової, – він виявляє в них і позитивні риси. Це не тільки від політкоректності, а й від вивчення цих трагічних сторінок історії. Стаття містить чимало покликань на ґрунтовну працю Гжегоша Мотики «В колі “Заграв у Бескидах”», яка статистикою та інтерпретаціями війни УПА 1945-1947 років у Бескидах переконує: Українська Повстанська армія протистояла виселенню українців з тих місць. Від вдалого вибору джерельного матеріалу і досліджень істориків залежить якість тлумачення того чи іншого фільму, присвяченого історичним подіям, особливо, якщо події проблемні й трагічні для обох народів. Утім, зрозуміло, що навіть історикам важко залишатися безсторонніми в болючих питаннях. Не випадково Норман Дейвіс писав: «Ніхто не зробив загального безстороннього огляду геноциду воєнних часів. Скажімо, спроби визначити польські або католицькі втрати неминуче применшують утрати серед євреїв та українців. Такі дослідження наголошують на ролі єврейських і українських колабораціоністів на радянській службі або українських формувань під німецькою командою. Зате вони не цікавляться діяльністю силезьких поляків у німецькій Schupo (охоронній поліції) і співпрацею поляків із Радянською армією, не перейма-

ються підрахунком єврейських та українських жертв УПА. Будь-яке однобічне дослідження неминуче викривлює правду»¹.

Про бої між українцями і поляками на Лемківщині (в Бескидах), показані у фільмах «Сержант Калень» (1961), «Підірваний міст» (1962) і «Вовчі відлуння» (1968), жителі України майже нічого не знали, адже було суворо заборонено навіть згадувати Українську Повстанську армію чи такий факт, як обмін населенням, що був здійснений за рішенням Сталіна. Переселенці також мовчали. Один з учасників тої війни Юрій Борець жив в Австралії, де написав і видав кілька книжок белетризованих спогадів, а 2004 року за його книгою «УПА у вирі боротьби» і на його кошти Олесь Янчук поставив фільм «Залізна сотня», у якому також ідеться про той самий час і місце, що і в польській трилогії 1960-х. Причиною загострення тодішніх стосунків між українцями й поляками було небажання українців, щоб після війни західноукраїнські землі залишалися у складі Польщі, – вояки УПА боролись за незалежну Україну, поляки, ясна річ, хотіли зберегти «східні креси». «Вогнище боротьби почало вигасати щойно тоді, – пише В. В'ятрович, – коли стало зрозуміло, що західноукраїнські землі не належать ні українцям, ні полякам – їх окупував СРСР. Поляки втратили й суверенітет власної держави – її очолив промосковський маріонетковий уряд, який ударними темпами вибудовував у Польщі тоталітаризм радянського зразка. Незгодні з цим поляки вступили в боротьбу з новим окупантом, згуртовані в лавах підпільної Армії Крайової, що згодом реформувалася в загони ВіН («Вольносьць і Незавіслюсьць»))»².

Як бачимо, польська трилогія й український фільм, об'єднані однією темою, зустрілися у цьому виданні – й це є його характерною особливістю. Як і присутність українського діяча XVII століття в одному польському й у двох українських фільмах.

«У суспільній свідомості обох народів, – зазначав професор Владислав Серчик, – ми постійно існуємо разом, один для одного і для себе. Отже, давайте зануримося у той давній світ, далекий, існуючий тільки в минулому, але близький і нам, і українцям»³. Йдеться про час, коли Україна входила до складу Речі Посполитої. Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького змінила хід подій в Україні, й опосередковано – в Речі Посполитій. Польським читачам Сенкевичового роману «Вогнем і мечем» гетьман Богдан Хмельницький відомий як постать негативна: «Відчуття зла і добра, злочину і добродітності, насилля й справедливості змішувалися в поняттях Хмельниць-

¹ Дейвіс Норман. Європа. Історія. – Пер. з англ. – К.: Основи, 2001. – С. 1065-1066.

² Українська повстанська армія. Історія нескорених. – Відп. редактор і упорядник В. В'ятрович. – Львів: Цендр досліджень визвольного руху, 2007. – С. 60-61.

³ Серчик Владислав. Справи українські. – Пер. з польс. – Кіно-Театр. – 1999. – № 4. – С. 45.

кого воедино з відчуттям власної образи й своєкорисливості. Той був для нього добродішній, хто стояв на його боці...» і. т. д. Але зовсім інакшим – талановитим полководцем, харизматичним правителем, засновником Гетьманщини – він був і залишається для українців, хоча, якщо говорити про наслідки Переяславської угоди українського гетьмана з царем московським для подальшої долі Козацької держави, й тут не все однозначно. Природно, що погляди в обох країнах на постать Хмельницького різні. Але так чи інакше, тільки той, хто позбавлений знань і відчуття історії, може виривати його з історичного контексту. Отже, польське й українське кіно дало аж три портрети українського гетьмана: перший – «Богдан Хмельницький» Ігоря Савченка 1941 року, другий постав у «Вогнем і мечем» Єжи Гофмана 1999 року, і нарешті – в епопеї «Богдан Зиновій Хмельницький» Миколи Мащенка 2008 року. Кожен з цих митців мав свої світоглядні переконання і творчу мету. Якщо фільм Савченка був зразком тоталітарного кіно, в якому полум'яні промови українського полководця резонують з аналогічним ораторським пафосом більшовицьких вождів, а його битви прогнозують близькі події на фронтах Другої світової війни, то війна українців з поляками у фільмі Єжи Гофмана, за слушними спостереженнями польських кінокритиків, наведених у статті Станіслава Лігудзінського, більше нагадує громадянську війну 1861-1865 років у США у фільмі «Віднесені вітром» Віктора Флемінга. Навіть у наявності любовного трикутника прозирає схожість. Микола Мащенко у своєму останньому фільмі показує перемоги й військову доблесть Богдана Хмельницького, зосередившись на битвах під Збаражем і Зборовом, і давши свободу кінематографічній уяві про реальні історичні події.

Значним цементуючим фактором у взаєморозумінні між обома народами був видатний український актор Богдан Ступка, який блискуче зіграв Богдана Хмельницького у «Вогнем і мечем», а потім продовжив співпрацю з польськими режисерами – Єжи Гофманом і Кшиштофом Зануссі (головна роль у фільмі «Серце на долоні»). Приступаючи до роботи у «Вогнем і мечем», Богдан Ступка говорив: «Так, я погодився грати у фільмі, який зачіпає трагедію двох народів – українського і польського... Проте взагалі фільм буде про велике кохання, про високі людські почуття, про справжню вірність. Пристрасті, які розгорілися навколо моєї участі у зйомках, як і численні протести в Україні проти цього, занадто політизовані, втім, це зрозуміло – такий зараз час... Я бачу Хмельницького сильним, розумним, високоосвіченим сином українського народу, талановитим полководцем і блискучим дипломатом. Він зумів відчувати надії і сподівання козацьких і селянських мас, спертися на них, стати справді народним вождем, постаттю світового масштабу. Таким він і буде в моєму виконанні»⁴. Робота Богдана Ступки зібрала захоплені рецен-

⁴ Дві розмови з Богданом Ступкою про фільм Єжи Гофмана «Вогнем і мечем» // Кіно-Театр. – 1999. – № 4. – С. 40-41.

зії: критик Тадеуш Соболевський зазначив, що Хмельницький – «найкраща роль у фільмі», а польський посол у США навіть сказав акторові, що фільм «Вогнем і мечем» вийшов передусім про Богдана Хмельницького. Єжи Гофман відкинув усі невітні характеристики Хмельницького, а також майже всі несправедливості щодо українського козацтва, які мали місце у книзі, показавши обопільну шкоду війни для обох народів, адже її наслідками не упустила нагоди скористатися Росія. Цей творчий здобуток важливий і в творчості Ступки, і в налагодженні культурних зв'язків між Україною і Польщею.

І це далеко не все, про що йдеться у цьому випуску «Студій», що, поза всяким сумнівом, зацікавить і польських, і українських читачів.

Лариса Брюховецька